су в регіоні, а усі грецькі кораблі були терміново відізвані з турецьких ртів. Грецька делегація терміново залишила конференцію Міжнародного лютного фонду, що проходила в Стамбулі. До того ж, загострення греко-рецьких відносин стало причиною припинення роботи постійної ради лканського пакту [3, p. 165].

Отже, грецькі погроми в Анкарі та Ізмірі в 1955 р. були продовженням ладного конфлікту між Грецією та Туреччиною. Сама подія спричинила олітичну кризу в Середземномор'ї та мала серйозні міжнародні наслідки. елика Британія, маючі власні інтереси в регіоні, з самого початку виступа-в як зацікавлена сторона. В першу чергу, Лондон був стурбований не-абільністю на Кіпрі, що став центром протистояння. Крім того, греко-урецьке загострення провокувало конфлікт між членами НАТО. Таким чи-ом, Велика Британія ретельно стежила за подіями та пропонувала моделі ирішення, що пояснювалось її інтересами в цьому питанні.

Література

1. Cyprus. Background to Enosis. Information Department Memoranda, April 1, 1957. London: The Information Department of the Royal Institute of International Affairs, 1957. – VIII, 0 p.
2. FO 371/117711/50: The Riots in Turkey, in September 1955 // Balkan Studies. – 989. – № 1.
3. Hatzivassiliou E. The Riots in Turkey, in September 1955: A British Document // Balkan Studies. – 1989. – № 1.
4. Statement by the Minister of State and Acting Foreign Minister Fatin Zorlu at the London Conference on Cyprus, August 31, 1955. – Режим доступу: cyprus-conflict.net/www.cyprus-conflict.net/zorlu_in_london.html
5. The Economist. – 1955, September 13.
6. The Economist. – 1955, September 16.
7. The text of the British Proposals for Cyprus Put to the Three Power Conference in London on 6-th September, 1955 // Colonial Report. Cyprus 1955. – London: Her Majesty's Stationery Office, 1956. – P. 89-91.
8. The Times. – 1955, September 8.
9. Tribune. – 1955, September 10.
10. Гарабедян А. Турция и кипърското освободително движение (1955-1960) // Международнии отношения. – Кн. 1. – София, 1990. – С. 40.
11. Обострение греко-турецких отношений // МЖ. – 1955. – № 10. – С. 115.

В. В. Пилипенко,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ІРАНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ «НАФТОВОЇ ЗБРОЇ» 1973–1974 РР.

«Нафтова зброя» використовується як важіль тиску на провідні світові держави з метою швидкого втілення своїх політичних вимог у життя шляхом штучного підвищення експортних цін на нафту та запровадження ембарго на її імпорт. Причиною першого використання «нафтової зброї» стала проізраїльська позиція США у «Війні Судного дня» 1973 р., коли країни

ОПЕК заявили про щомісячне 10% підвищення цін на нафту та введення ембарго на її поставки, з метою викликати конкуренцію та боротьбу між країнами-імпортерами й змусити їх відійти від активної участі у близькосхідній політиці [17, с. 518]. Своїми діями тринадцять країн ОПЕК поставили Захід перед 4-хкратним підвищенням цін на нафту, створивши прецедент вдалого застосування «енергетичної зброї» у боротьбі проти гегемонії США й інших держав у системі світової економіки [10, л. 10].

Про вагому роль нафти у перестановці «ролей» на міжнародній економічній арені зазначалося на засіданні Другого міжнародного семінару по нафті 24 – 25 жовтня 1974 р. Учасники конференції дійшли до висновку, що «дивлячись на жовтневу війну в Середній Азії й енергетичну кризу, нафта стала відігравати надзвичайно велику роль у світовій економіці» [5, л. 7]. Тому й не дивно, що ОПЕК, маючи показники зростання ціни на нафту з 5,12 дол./бар. до 11, 65 дол./бар. у 1973 р., продовжила нафтове ембарго й на подальший 1974 р. [21, p. 1].

Збереження тенденцій щорічного зростання цін на нафту та поглиблення енергетичної залежності провідних світових держав зумовлює актуальність дослідження енергетичної кризи 1973–1974 рр. через призму використання «нафтової зброї» у ірансько-американських відносинах.

Виходячи з актуальності, мета статті – дослідити розвиток ірансько-американських відносин у період застосування країнами ОПЕК «нафтової зброї» 1973–1974 рр.

Джерельною базою для написання статті слугували архівні документи з Архіву зовнішньої політики Російської Федерації (АВПРФ) [10], Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ) [5] та аналітичні огляди газети «Правда» [2; 15; 4; 16; 14; 8;]. Статистичні дані з нафтового експорту країн ОПЕК, праці російських й закордонних істориків, спеціалістів з енергетичних досліджень сприяли більш всебічному вивченню теми дослідження.

Іран, займаючи четверте місце у світі з нафтовидобування та друге місце по об'ємам нафтового експорту, використав ситуацію з підвищенням цін на енергоресурси для посилення своїх політичних позицій у регіоні [20, p. 1]. Будучи фактичним засновником руху країн Близького та Середнього Сходу за підвищення цін на нафту й ініціювавши підписання 14 лютого 1971 р. компромісного Тегеранського договору зі США Іран спершу утримався від активної підтримки нафтового ембарго, введеного країнами ОПЕК у жовтні 1973 р.

Тегеранський договір став початком перегрупування сил на ринку дешевої близькосхідної нафти, зумовивши боротьбу між світовими нафтовими монополіями, в яких левова частка акцій належала США. Зміна формули ціноутворення з системи 50/50 на 50/45 на користь нафтоекспортерів та підвищення ціни за барель еталонної Аравійської легкої нафти на 30 центів з можливістю щорічного підняття ціни на необмежені розміри, ознаменувала початок структурної перебудови усього світового енергетичного ринку [17, с. 493; 18, p.9]. Американський експерт Дж. Барклі охарактеризував договір, підписаний у Тегерані кінцевим етапом панування «тих днів, коли нафтові

корпорації за підтримки своїх урядів диктували умови слабко розвиненим, але суверенним державам» [2, с. 5].

Збільшення прибутків з експорту нафти за новими правилами ціноутворення до 80-90% сприяли ірансько-американському зближенню: Іран отримував від США поставки новітніх видів озброєння в обмін на гарантування ним недопущення радянського проникнення у район Перської затоки.

Постачання Ірану новітніх зразків американської зброї здійснювалося за розробленою президентом США Р. Ніксоном «Стратегією двох атлантів», в якій Ірану відводилася центральна роль у забезпеченні регіональної безпеки після виходу Великобританії з вод Перської затоки [3]. Тому відмова іранського шаха від запровадження нафтового ембарго 1973 р. щодо США створювала перспективи геополітичного перегрупування сил на Близькому та Середньому Сході на користь Ірану й перетворення його на важливого регіонального гравця. На прес-конференції в Ірані у грудні 1973 р. шах на прохання прокоментувати створення «Імперії нафти» зауважив: «Іран не підтримав ембарго щодо США і продовжив продавати їм нафту. Іран мав від цього величезну користь» [22, p. 16].

Отримавши довгострокові контракти зі США на поставки зброї (не дивлячись на значні економічні труднощі американські регулярні поставки зброї в Іран тривали до 1979 р. включно) та забезпечивши лідируючі позиції у близькосхідному регіоні, Іран з латентного етапу використання «нафтової зброї» перейшов у його відкриту фазу, оголосивши наприкінці грудня 1973 р. про підняття нафтових цін до 11,65 дол./бар. [22, p. 16].

Згідно оцінкам англійського бюлетеня «Petroleum economist» у грудні 1973 р. видобуток нафти арабськими країнами упав порівняно з вереснем на 24 млн. т. й був на 32 млн. т. нижчим запланованого нафтовими компаніями рівня й нижче потреб країн-імпортерів на 11% [9, с. 214]. В енергетичному секторі США частка близькосхідної нафти, за даними кореспондента газети «Правда» Б. Стрельнікова, складала 15-20% при відповідному рівні споживання 6,5-7 млн./бар. за добу [15, с.5]. Виходячи з показників споживання нафти Р. Ніксон підкреслював, що «Америці не буде вистачати близько 17% нафти, необхідної для задоволення потреб цієї зими», й поставить країну перед загрозою «серйозної енергетичної кризи» [4, с. 4]. Енергетична криза, викликана нафтовим ембарго й участю в ньому Ірану зумовила зниження промислового індексу Dow Jones для США з 962 до 882 пунктів, найболючіше вдаривши по американському машинобудуванню та важкій промисловості [3]. Р. Ніксон заявив про заборону на продаж бензину по неділям й скорочення швидкості автомобілів на дорогах. Постачання топливної нафти для жилих приміщень планувалося скоротити на 15%, для магазинів і підприємств – на 25%, на промислові потреби – 10% [14, с. 5]. Міністр торгівлі США Ф. Дент у свою чергу закликав американську промисловість й споживачів вжити усіх заходів задля економії енергії. Дент попередив, що ресурси США досягли найнижчого рівня за всю історію й наголошував на загрозі гострого скорочення випуску продукції, якщо не будуть вжиті серйозні заходи з економії енергії [14, с. 15].

«Нафтова зброя» відіграла для американської економіки парадоксальну роль: на фоні реальної загрози для США стагфляції росли прибутки нафтових монополій, більшість із яких зосереджувалася на території Близького та Середнього Сходу, перш за все Ірану. Незважаючи на підвищення ставки податків на прибутки монополій у 1974 р. їх прибуток склав 520% з розрахунку відсоткової ставки капіталовкладень у близькосхідну нафту 5,2% від загального обсягу інвестицій на отримання інвестиційного прибутку 62,5% [6]. Чистий прибуток нафтових монополій у 1973 р. зріс на 9 млрд. дол. На 79% піднялись прибутки у «Gulf», на 59% у «Exxon» [9, с. 215] частково завдяки значному підвищенню цін на бензин, дизельне пальне та керосин. У піковий момент кризи вартість галона бензину збільшилась з 30 центів до 1,2 дол. [7]. У цей же час нафтові прибутки Ірану виросли з 885 млн. дол. у 1971 р. до 17,8 млрд. дол. у 1975 р. [22, р.17]. Зростання прибутків нафтодоларів дало можливість Ірану закласти у план товарообороту зі США на 1975 р. об'єм прибутку у розмірі 15 млрд. дол. Невдовзі цифра була переглянута й відкоригована до об'ємів товарообігу у 40 млрд. дол., з яких 14 млрд. дол. будуть витрачатися на купівлю США іранської нафти, 2 млрд. дол. на експорт Ірану в США, 24 млрд. дол. – продаж американських товарів і послуг в Іран за виключенням продажу зброї [10, л. 119]. Варто зазначити, що контракти між США та Іраном з 1974 р. підписувалися за новими умовами формування цінової політики – «netback», тобто «зворотного рахунку»: із ціни нафтопродуктів виключаються витрати на переробку та транспортування нафти [1, с. 27].

Використання «нафтової зброї» з одного боку сприяло консолідації країн-експортерів нафти не лише в економіці, але й зовнішньополітичній діяльності, а з іншого змусило країни Західної Європи критично поставитися до близькосхідної політики США. Не дивлячись на блокування поставок нафти Нідерландам країни ЄЕС 1973 р. прийняли резолюцію про підтримку арабських країн [11]. Як відомо, жодна держава Західної Європи, окрім Голландії й Португалії, не дозволила використовувати свій повітряний простір для перекидання американської зброї Ізраїлю. «New York Times» писала 31 жовтня 1973 р.: «Більшість країн членів НАТО дали зрозуміти конфіденційним чином і публічно, що вони або не розділять вашингтонську оцінку кризи, або не можуть зайняти позиції, що спричинить припинення постачання арабської нафти» [9, с. 217]. Виступали з критикою проізраїльського курсу Білого дому й лідери нафтових монополій. Думка про те, що США мусять по-новому поглянути на розстановку сил на Близькому Сході містилася у листі голови ради директорів «Standard oil of California» Отто Міллера, в якому він закликав США «виявити розуміння прагнень арабських народів й підтримати їх спроби досягти справедливого миру на Близькому Сході» [15, с. 5]. Не знайшла підтримки також ідея США здійснити розподіл нафти між західноєвропейськими державами під егідою «Міжнародної промислової консультативної групи», де провідну роль відігравали американські корпорації. Зокрема з критикою подібних американських намірів виступали Франція й ФРН [8, с. 5]. Однак, після завершення дії нафтового ембарго 1974 р. США вдалися до кардинального перегляду своєї стратегії енергетичної політики, зробивши ставку на поступовий перехід до використання енергозберігаючих технологій, диверсифікацію джерел постачання та більш тісну співпрацю с країнами-експортерами нафти [13]. Тісною двосторонньою співпрацею відзначилися ірансько-американські відносини до моменту Ісламської революції 1979 р. у зв'язку зі злиттям інтересів американського ВПК та нафтової галузі Ірану. Г. Кіссінджер, державний секретар США, під час свого візиту до Ірану з 5-8 серпня 1976 г. констатував, що Іран за шість років співпраці зі США закупив зброї на 10 млрд. дол., щорічно витрачаючи 1,7 млн. дол. [10, л. 118]. Вигідність ірансько-американської співпраці сприяла взаємному лобіюванню інтересів країн на Близькому та Середньому Сході й створювала механізм тиску на керівництво США й Ірану з метою всебічної підтримки іранської політики у регіоні, що носила антирадянський характер [12, с. 10].

Таким чином, введення ембарго на поставки нафти й підвищення експортних цін країнами ОПЕК, що у міжнародних економічних відносинах за політичний підтекст їх запровадження називають «нафтовою зброєю», зумовили розгортання першої енергетичної кризи 1973 – 1974 рр. Іран, входячи до складу ОПЕК та будучи одним із ініціаторів цінового зростання на експорт нафти пішов на поступове застосування «нафтової зброї» по відношенню до США: підвищення цін на енергоресурси з подальшим гарантуванням стабільних прибутків американським нафтовим компаніям, де 40% їхніх акцій знаходилися на території Ірану. Отже, ірансько-американські відносини на тлі енергетичної кризи зводилися до взаємного лобіювання інтересів на території близькосхідного регіону з метою недопущення радянського проникнення на територію Перської затоки та закріплення за Іраном статусу регіонального лідера.

Література

1. Брагинский О.Б. Цены на нефть: история, прогноз, влияние на экономику / О.Б. Брагинский // Российский химический журнал (Журнал Российского общества имени Д.И. Менделеева). – 2008. – №6. – С. 25 – 36.
2. Вишневский С. Нефть и политика / С. Вишневский // Правда. – 1973. – 14.03. – № 73(19947) – С. 5.
3. История ОПЕК – Нефтяной кризис 1973 – Политика США. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.asessor.ru/forum/index.php?t=686.
4. Колесниченко Т. США: сквозь призму нефтяного кризиса / Т. Колесниченко // Правда. – 1973. – 16.12. – № 350(20224). – С. 4.
5. Материалы по Второму международному семинару в Багдаде по нефти // ГАРФ. – Ф.9539. – Оп.1/ч.2. – Д.1725. – 1974/1975. – 58 л.
6. Нефтяная стратегия Западных и американских компаний в странах Ближнего и Среднего Востока [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ia-centr.ru/archive/public_details30a8.html?id=708.
7. Первый энергетический (нефтяной) кризис, 1973 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://amerikos.com/usa/1973-z/.
8. Пересада В. Нефть и политика / В. Пересада // Правда. – 1973. – 29.10. – № 302(20176). – С. 5.
9. Примаков Е.М. Энергетический кризис в капиталистическом мире / Е.М. Приамков. – М.: Мысль, 1975. – 275 с.

10. Референтура по США // АВПРФ. – Ф.129. – Оп.62. – П.302. – Д.66. – 1976. – 286 л.

11. Сапрыкин В. Как закалялось «нефтяное оружие». История нефтяных кризисов и антикризисное оружие. Нефтяной кризис № 6. или непонятная военная контроперация / В. Сапрыкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.milrf.ru/public/rb_ne/irak/irak2003/0212_saprikin.htm.

12. Сафонов А.С. Эволюция внешней политики США в отношении Ирана (1979–2008 гг.): автореф. дис. … канд. истор. наук: 07.00.03 / Александр Стапенович Сафонов. – М., 2001. – 17 с.

13. Сидорова Д.С. Энергетические ресурсы как фактор политического влияния / Д.С. Сидорова // Вісник МСУ. – 2011. – Т. XIV №6: Сер.: Економічні науки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: archive.nbuv.gov.ua› Портал Наукова періодика›…Vmsu/econ/2011_2/Sid.pdf.

14. Сокращение потребления топлива // Правда. – 1973. – 16.11. – № 320(20194). – С. 5.

15. Стрельников Б. США: какой будет зима / Б. Стрельников // Правда. – 1973. – 4.12. – № 338(20212). – С. 5.

16. Энергетический кризис обостряется // Правда. – 1973. – 27.11. – № 331(20205). – С. 5.

17. Эргин Д. Добыча. Всемираня история борьбы за нефть, деньги и власть / Д. Эргин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.xerurg.ru. – 691 с.

18. Amuzegar Jahangir. OPEKs Adaptation to market changes / Jahangir Amuzegar // The 1979 «Oil Shock»: Legacy, Lessons and Lasting Reverberations. – Washington: The middle East Institute. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mei.edu. – P. 9 – 12.

19. The Iranian oil crisis // Backgtounder. Heritage foundation. – 1979. – №76. – February, 28. – P. 1 – 18.

20. The Petroleum Market: 1970 – 2002 // Firms and markets mini-case. – 2002. – 28 August. – 4 p.

21. Uzmez Sena. Iranian nuclear crisis and its impact on US – Iranian relations between to 1953 – 2008 / Sena Uzmez, 2010. – 101 p.

І. Ю. Савенкова,

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

КРИЗА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ НА ПОЧАТКУ XIX СТ. ЯК ПЕРЕДУМОВА СКАСУВАННЯ ВИКЛЮЧНОЇ МОНОПОЛІЇ БРИТАНСЬКОЇ ОСТ-ІНДСЬКОЇ КОМПАНІЇ (1*813)*

Пошуки ефективних засобів протидії негативному впливу сучасних монополій на економіку національних держав значною мірою актуалізує вивчення досвіду розв'язання подібних проблем у минулому. Одним з найбільш яскравих історичних прикладів є боротьба, що розгорнулась на поч. XIX ст. у британському суспільстві навколо монополії Ост-Індської компанії (ОІК), яка зосередила під своїм контролем торгівлю з величезними регіонами світу, розташованими на схід від мису Доброї Надії. Представлене дослідження є спробою розглянути основні причини кризових явищ у зовнішній торгівлі Великої Британії, яківиникли у цей період та стали одним з ініціюючих факторів скасування монопольного статусу ОІК.

Початок XIX ст. ознаменувався для Великої Британії значним економічним підйомом, який настав із закінченням господарської кризи 1803 р. та був зумовлений, окрім іншого, масовим впровадженням у виробничий процес інновацій, найсуттєвішою з яких було широке використання парової техніки.

Найбільш інтенсивно за допомогою парових машин у той період модернізувалась бавовняна промисловість – нова галузь індустрії, у розвитку якої англійці посідали провідні позиції у світі. Однак промислове зростання перервалося доволі затяжною кризою, яка,розпочавшись 1810 р., охопила провідні країни Західної Європи та США та найбільш гостро проявилася саме в британській економіці. Уразивши текстильну промисловість, яка розвивалася найдинамічніше, криза поступово охопила й інші галузі господарства, з усією гостротою поставивши перед британськими підприємцями проблему збуту готової продукції. Рекордні темпи зростання провідних галузей британської промисловості ще наприкінці XVIII ст. зняли з порядку денного питання про те, чи потрібні взагалі зовнішні ринки збуту – відтепер йшлося про життєво важливу необхідність швидкого пошуку гарантованих та ємних сфер для реалізації готової продукції.

До числа головних причин критичної ситуації, що виникла, слід віднести, перш за все, проголошення Наполеоном 21 листопада 1806 р. антибританської колоніальної блокади. Безперечно, спроби знищити найнебезпечнішого конкурента у боротьбі за панування на європейській та колоніальній арені за допомогою економічних методів робилися французами й раніше – пригадаємо, хоча б, декрети Конвенту (1783 р.) та Директорії (1796 р.), але лише із встановленням європейської імперії Наполеона ці заходи створили реальну загрозу для англійців – Берлінський декрет фактично перепинив британським товарам шлях до ринків більшості європейських країн, включаючи і Росію [4, с. 25–33; 5, с. 85–133].

Навіть незважаючи на відчайдушну протидію англійців (розгром франко-іспанських морських сил біля Трафальгара21 жовтня 1805 р., який закріпив перевагу Туманного Альбіону на морях, а також прийняття кабінетом Спенсера Персиваля 24-х «Королівських Указів у Раді» (Orders in Council), які передбачали як відповідні репресивні заходи щодо морської торгівлі Франції, її союзників та володінь, так і видавання значної кількості ліцензій купцям нейтральних держав на торгівлю британськими товарами [7, с. 118–119; 12, к. 126–128]), скорочення їх торговельного обороту з Європейським континентом виявилося доволі суттєвим: заявлена вартість експорту знизилася з 11.363.636 ф. ст. 1806 р до 9.002.237 ф. ст. 1807 р., причому більша частина товарів увозилася нелегально з великим ризиком або англійськими контрабандистами, або купцями нейтральних держав через порти Голландії, Росії та Пруссії [8, с. 359].

Спроби британських купців компенсувати цю втрату за рахунок традиційного, північноамериканського, вектору зовнішньої торгівлі особливого успіху не мали: 1807 р. Конгрес США прийняв Закон про ембарго. Прагнучи підкреслити свій нейтралітет по відношенню до воєнного конфлікту в Європі, американці повністю заборонили увіз як англійських, так і французьких товарів на територію своєї країни [2, с. 451–453]. Як наслідок, британський експорт до США вже 1808 р., порівняно з 1807 р., скоротився більш ніж удвічі – з 11.846.513 ф. ст. до 5.241.789 ф. ст. [8, с. 359].